

УДК 341.01

Н. І. Севостьянова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ ДЕРЖАВНОСТІ

Сутність та реалізація права на самовизначення, проголошеного низкою міжнародних документів та у практиці міжнародних судів, є чи не одними із найскладніших питань сучасного міжнародного права. Труднощі виникають не стільки у визначенні вказаного поняття, скільки у тлумаченні та практичному застосуванні цієї концепції, зокрема щодо визначення, хто саме може бути суб'єктом цього права: група, народ чи нація, а також щодо розуміння, які наслідки має це право для відповідних суб'єктів, оскільки присвячені вказаному праву положення відповідних міжнародних документів з прав людини оминають ці питання, не даючи чіткої відповіді на них.

Слід зауважити, що особливої актуальності дослідження цих питань набуває в умовах формування нових держав та під час процедури визнання даних утворень. Саме тому дослідження концепції права на самовизначення з позицій критеріїв державності дасть змогу наблизитися до розуміння його сутності з тим, аби віднайти ту тонку межу між реалізацією права на самовизначення та випадками сецесії з порушення територіальної цілісності держав, виявити ефективні механізми реагування.

Вирішення питання сутності права на самовизначення має значення не лише для збагачення теорії міжнародного права відповідними методологічними напрацюваннями, а має суто практичний, прикладний аспект. Так, непоодинокими є випадки, за яких деякі групи, визнані меншинами, під закликами до реалізації права на самовизначення шляхом отримання автономії, чи в інших випадках – сецесії, зверталися до насильницьких, не правових методів для досягнення своєї мети. Такі дії можуть обґрунтовуватися прагненням звільнитися від багатолітнього гноблення та порушень прав людини етнічною групою, яка складає більшість у державі, або центральною владою. Якщо такі порушення дійсно мають місце, то очевидно, що встановлення демократії, повага до прав людини та надання місцевої автономії можуть стати вирішенням дилеми самовизначення, однак ці заходи не вирішують самої проблеми, оскільки боротьба за самовизначення призводить до виникнення у розвинених демократіях сепаратистських рухів. Деякі нації або групи відчують себе настільки пригніченими і репресованими центральною владою, що надання місцевої автономії уже не здатне стати достатнім вирішенням проблеми.

У цьому випадку є ризик досягнення точки неповернення, після якої єдиною метою таких груп стає отримання державності.

Принцип самовизначення походить від концепції національності та демократії і отримав свій розвиток у Європі. Даний принцип належно згадується вперше лише після Першої світової війни.

В історії розвитку та становлення права на самовизначення дослідниками пропонується виокремлювати два основні періоди. Перший період починається у дев'ятнадцятому столітті та триває приблизно до 1945 року. Так, до Другої Світової війни не існувало значної практики із застосування принципу самовизначення у міжнародному праві. Деякі угоди, які були укладені Радянським Союзом, містять відсилання до цього принципу. У справі щодо Аландських островів було чітко визначено комісією юристів та комітетом доповідачів, що принцип самовизначення не є юридичним правилом, а є політичною концепцією у чистому вигляді [1; 2, с. 328–332].

У період деколонізації право на самовизначення розглядалося у взаємозв'язку із принципом територіальної цілісності для попередження спекулювання даним правом та односторонню сецесію [3, с. 153; 4, с. 143].

Серед основних особливостей концепції права на самовизначення першого періоду, на думку Хьорста Ханнума, слід виокремити такі: по-перше, спочатку це був суто політичний принцип, який передбачав для етнічних або національних груп радше певну міру автономії, аніж державність. По-друге, це право було не абсолютним, а мало відносний характер [5].

Другий період розвитку концепції самовизначення розпочався з утворенням Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Слід звернути увагу на те, що вказаний принцип не було включено до Статуту Ліги Націй та спочатку не було визнано саме як «принцип», проте вплив права на самовизначення відображається у багатьох нормах міжнародного права, присвячених захисту національних меншин [6], і лише після Другої світової війни принцип на самовизначення було включено до Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут ООН), в якому концепція самовизначення згадується двічі.

Так, частина друга статті 1 «Цілі та принципи» Статуту ООН однією з цілей ООН визначає розвиток дружніх відносин між націями на основі пова-

ги принципу рівності та самовизначення народів (виділено нами – Н.С.). Статтею 55 Статуту ООН також визначено, що «з метою створення умов стабільності та добробуту, необхідних для мирних та дружніх відносин між націями, заснованих на повазі до принципу рівності та самовизначення народів (виділено нами – Н.С.), Організація Об'єднаних Націй сприяє...». Однак, як зауважує Хьорст Ханнум, цей термін застосовувався до держав, а не до народів чи певних груп [5].

У Резолюції 1514 (XV) Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам», прийнятої у 1960 році [7] вісімдесят дев'ятьма голосами проти одного з дев'ятьма, які утрималися, вказується, що: «всі народи мають право на самовизначення; у силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус та реалізують свій економічний, соціальний та культурний розвиток...».

У 1998 році декілька питань щодо права на самовизначення постало перед Верховним судом Канади. Одним із питань було таке, чи існує у міжнародному праві право на самовизначення, яке б надало Квебеку право на односторонню сецесію. Зазначений Суд встановив, що принцип самовизначення набув такого статусу, який виходить поза межі лише «конвенційного характеру» та розглядається як загальний принцип міжнародного права [8].

На сьогоднішній день принцип самовизначення вважається встановленим правилом міжнародного права, який має колективний характер, адже реалізується певною частиною населення [4, с. 262], проте право на самовизначення не має чітко окреслених меж [4, с. 39].

Процес формування нових держав, принцип самовизначення та визнання державності є пов'язаними явищами. Якщо комплексно проаналізувати право на самовизначення та практику визнання держав у випадку одностороннього відокремлення, то при визнанні утворення, як нової держави, таке визнання може ґрунтуватися на зовнішньому самовизначенні. Визнання державності передбачає застосування права на одностороннє відокремлення [9, с. 427; 10, с. 2241]. Отже, визнання має подвійну природу. По-перше, визнання самої держави, а по-друге, визнання права на зовнішнє самовизначення за населенням новоствореної держави [9, с. 427; 11, с. 36].

Право на самовизначення включає у себе право населення на заснування держави, при цьому визнання такої держави носить декларативний характер [12, с. 67–68]. Проте за умов, коли визнання є конститутивним, тобто таким, без якого набуття статусу держави є неможливим, то право на самовизначення та сам принцип самовизначення втрачають свою роль та зміст [9, с. 427]. Саме тому важливим є дослідження ролі визнання у

випадках та з огляду на право зовнішнього самовизначення.

Цікавою видається позиція Хьорста Ханнума, який зазначає, що поєднання початкового розуміння принципу самовизначення та подальших його тлумачень призвело до певної невизначеності. На сьогодні, на думку науковця, метою держав повинно бути: по-перше, визначення самовизначення та критеріїв, які встановлюють, які саме групи мають таке право. Тимчасові політичні рухи, що вимагають право на сецесію, часто вдаються до порушень саме через неточність їхніх вимог та відсутність розуміння самого явища самовизначення. По-друге, міжнародній спільноті слід розвивати та удосконалювати параметри, які точно визначають, що саме включає право на самовизначення. Наприклад, деякі народи або ж групи можуть бути наділені правом вимагати та здійснювати це право, водночас повинно бути зрозумілим те, що це право не завжди обов'язково передбачає отримання незалежної державності [5].

Хоча практика держав доводить, що визнання не потрібне для набуття державності, все ж визнання є механізмом консолідації державності. Лише у разі визнання нового утворення, як держави серед інших країн, можливим стає двостороннє співробітництво та членство у міжнародних організаціях, а також у відповідних заходах безпеки [9, с. 427]. Адже затягування із визнанням державності може призвести до колапсу новоствореної держави.

Відповідно до сучасного міжнародного права державам *дозволено* визнавати нові утворення як держави, якщо вони відповідають усім критеріям державності, проте чи передбачено це як *зобов'язання* країни? З розвитком сучасного міжнародного права справедливо зазначити, що держава має зобов'язання поважати право на самовизначення, яке реалізується населенням, що перебуває під юрисдикцією такої держави або знаходиться поза нею [13, с. 102; 14, с. 12]. Саме тому держави мають право утримуватися від визнання певного утворення, як держави, якщо воно було сформоване із порушенням права на самовизначення. Отже, зобов'язання щодо поваги права на самовизначення формує обов'язок держав утриматися від будь-яких дій, які можуть порушити право на самовизначення людей незалежно від країни їх перебування [15, с. 197–202].

Такий висновок зазначено у справі *East Timor*, коли міжнародний суд правосуддя визначив, що право на самовизначення має *erga omnes* характер, [16, с. 90, 102] та підкреслив у справі *Bosnia Genocide*, що зобов'язання та права, зазначені у Конвенції, відносяться до *erga omnes* зобов'язань [17, с. 545, 612; 4, с. 116].

Незважаючи на загальне визнання наведеної вище позиції щодо обов'язку держав поважати

право населення на самовизначення, на даному етапі розвитку відсутня практика щодо того, чи зобов'язана будь-яка держава активно та всіляко підтримувати реалізацію права на самовизначення населенням, яке знаходиться поза кордонами такої держави. Адже інколи такі дії можуть бути розцінені, як втручання у внутрішні справи іншої держави.

Існує декілька теорій визнання утворень як нових держав – повноцінних суб'єктів міжнародних відносин. Конститутивна теорія стверджує, що у разі відсутності визнання ніяке утворення не може стати державою. Проте дана теорія визнання не є прийнятною за сучасного розвитку міжнародного права.

На думку деяких науковців міжнародного права, в результаті розвитку міждержавних відносин практики держав та практики міжнародних судів, право на самовизначення можливо розглядати як додатковий критерій державності, відсутність якого може призвести до відмови у визнанні нового утворення, як держави. Проте таке сприйняття даного права буде коректним лише у певних ситуаціях, проте не буде допустимим у випадках сецесії від існуючої держави. Тобто, у випадках, коли певне утворення бажає бути визнаним як окрема держава та сприймається міжнародною спільнотою як таке, що має право на самовизначення, необхідним є доведення, що самі вимоги до процедури реалізації права на самовизначення не були порушені.

Прикладом цього може бути практика міжнародної спільноти щодо держав, які утворилися внаслідок розпаду колишньої Республіки Югославія. У Декларації «Керівні принципи визнання країн у Східній Європі і Радянському Союзі» 1991 року чітко визначені критерії визнання, на основі яких країни-члени ЄС можуть приймати рішення про визнання або невизнання політико-правового утворення, а також міститься специфічне звернення до принципу самовизначення. Вказані керівні принципи підкреслюють необхідність поваги верховенства права, демократії та прав людини, а також згадують вимогу щодо гарантування прав національних меншин. Ці принципи сконцентровані довкола питання визнання нових держав, а не критеріїв державності, проте можна стверджувати, що під час аналізу, чи є можливим визнання певного утворення, як нової держави, звернення до права на самовизначення може слугувати додатковим критерієм державності.

Отже, відсутність чіткого уніфікованого розуміння між суб'єктами міжнародного права сутності, змісту та меж реалізації права на самовизначення призводить до існування невизначеності щодо можливих механізмів реалізації такого права, послідовних дій інших держав у випадку визнан-

ня новоствореної держави та відповідних заходів реагування, якщо реалізація права на самовизначення відбувається із порушенням прав людини. Проте, не дивлячись на зазначені труднощі щодо визначення меж реалізації даного права, за сучасної практики держав відповідно до наведеного теоретичного аналізу можна стверджувати, що право на самовизначення можна розглядати, як один із критеріїв державності, який зазнав значного впливу в результаті розвитку міжнародного права. Сам процес визнання держав та аналіз критеріїв державності є невід'ємно взаємопов'язаними, а реалізація права на самовизначення відповідно до визнаних правил може розглядатися, як додатковий елемент критеріїв державності.

Література

1. Doc. B7/21/68/106[VII].
2. Barros J. Aaland Islands Question / J. Barros. – New Haven, 1968.
3. Franck T. The Power of Legitimacy Among Nations / T.M. Franck., 1990. – 320 p.
4. Shaw M. International Law / Malcolm N. Shaw. – Cambridge University Press, 2003. – 1288 p.
5. Hurst Hannum. Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990.
6. Claud I. National Minorities: An International Problem / Claud., 1955.
7. Резолюція 1514 (XV) Генеральної Ассамблеї ООН, Декларація о предоставлении независимости колониальным странам и народам, 14 декабря 1960 г.
8. Secession of Quebec, Re, Reference to Supreme Court, [1998] 2 SCR 217, (1998) 161 DLR (4th) 385, (1998), 55 CRR (2d) 1, ILDC 184 (CA 1998), 20th August 1998, Supreme Court [SCC].
9. Raič D. Statehood and the Law of Self-Determination / David Raič. – Martinus Nijhoff Publishers, 2002. – 495 p.
10. Concurring Opinion of Judge Wildhaber Joined by Judge Ryssdal, European Court of Human Rights, Loizidou v. Turkey (Merits), Judgment, 18 Dec. 1996, Reports of Judgments and Decision of the European Court of Human Rights, 1996 VI, p. 2215, at p. 2241.
11. Knop K. The 'Righting' of Recognition: Recognition of States in Eastern Europe and the Soviet Union, in Canadian Council on International Law, State Sovereignty: the Challenge of a changing world, Proceedings of 1992 Conference of Canadian Council of Inte / K. Knop., 1992. – 36 p.
12. Doehring K. Self-Determination / K. Doehring // The Charter of the United Nations: A Commentary / K. Doehring. – Oxford University Press, Oxford, 1994., p. 56.
13. East Timor, Portugal v Australia, Jurisdiction, Judgment, [1995] ICJ Rep 90, ICGJ 86 (ICJ 1995), 30th June 1995, International Court of Justice [ICJ].
14. Human Rights Committee, General Comment 12, Article 1; 21th session, 1984, Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, UN Doc, HRI\GEN\q-Rev.1, 1994, p. 12.
15. Dissenting Opinion Judge Weeramantry, East Timor case, ICJ Rep. 1995.
16. ICJ Reports, 1995, pp. 90, 102; 105 ILR.
17. ICJ Reports, 1996, pp. 595, 616; 115 ILR.

Анотація

Севостьянова Н. І. Право на самовизначення як один із критеріїв державності. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню сутності права на самовизначення з огляду на сучасний розвиток міжнародного права та сформовану за останні декілька десятиліть практику держав щодо дій у випадку реалізації даного права. У дослідженні наводиться стислий історичний опис становлення права на самовизначення, як одного із принципів міжнародного права. Особлива увага присвячена розгляду права на самовизначення у зв'язку із теорією визнання держав та їх впливу один на одне. У статті наводиться відношення права на самовизначення з іншими критеріями державності, та його вплив на визначення останніх.

Ключові слова: право на самовизначення, територіальна цілісність, сецесія, державність, конститутивна теорія.

Аннотация

Севостьянова Н. И. Право на самоопределение как один из критериев государственности. – Статья.

Статья посвящена исследованию сущности права на самоопределение, учитывая современное развитие международного права и сложившуюся за последние несколько десятилетий практику государств по действиям в случае реализации данного права. В исследовании приводится краткое историческое описание

становления права на самоопределение, как одного из принципов международного права. Особое внимание уделено рассмотрению права на самоопределение в связи с теорией признания государств и их влияния друг на друга. В статье приводится отношение права на самоопределение с другими критериями государственности, и его влияние на определение последних.

Ключевые слова: право на самоопределение, территориальная целостность, сецессия, государственность, конститутивная теория.

Summary

Sevastyanov N. I. Right to self-determination as one of criteria for statehood. – Article.

This article is devoted to research on the essence of right to self-determination as due to last developments in modern International law and practice of States that was formed during last few centuries regarding actions of States in situation when this right was realized. Short historical review on recognition of right to self-determination as a new principle of International law is specified in this research. Special attention is paid to analysis of right to self-determination in connection with theory of recognition of States and their influence on each other. The ratio between right to self-determination with other criteria of statehood is outlined in this article.

Key words: right to self-determination, territorial integrity, secession, statehood, constitutive theory.